

ligt att realisera så sammansatta mål.

Inte minst sociala och socialmedicinska organ i samhället har ett stort ansvar för detta arbete. Det samlade flödet av hjälpsökande representerar individuella hjälpbehov, som kräver stöd och behandling riktat till individen och hans primär-

grupp. Men detta flöde kan också sägas representera symtom på tillståndet i samhället, indikationer på sociala konsekvenser av olika utvecklingsprocesser i samhället. Processer som det gäller att ingripa i på basis av empiriska data och en hållfast analys av orsakssamband.

Sociala konsekvenser av utflyttningen från glesbygden

Sven Fisk

Det senaste decenniets utveckling har lett till en regional obalans med stora skillnader i samsättning, inkomst, materiell standard och kulturellt utbud. För glesbygden innebär den regionala obalansen stora problem. Till dem hör onormal åldersfördelning i befolkningen, arbetslöshet, låg inkomstnivå, sämre kommunikationer, inskränkt kommersiell och samhällelig service och höga kostnader för servicen.

De socialmedicinska problemen i glesbygden är svåra att bearbeta. Dels är det ont om socialmedicinskt skolad personal, dels är rehabiliteringsmöjligheterna starkt begränsade.

Sven Fisk är socialchef i Vilhelmina kommun.

Urbaniseringens innebörd

Omflyttningen av människor mellan olika orter och regioner har blivit ett markant inslag i det moderna samhället. Vi är inne i en tid med stora omfördelningar av befolkningen i riktning från i stort sett ett glest bebyggelsemönster till koncentrerad tätortsbebyggelse. Denna befolkningsrörelse brukar vi benämna urbanisering.

I vårt föränderliga samhälle ställs människorna fortgående inför nya situationer. Rörlighet har blivit ett nyckelord. Men rörligheten innebär nästan alltid att människor skall förflytta sig över stora avstånd och anpassas till något nytt. De tekno-

kratiska samhällsplanerarna brukar betona att vi måste acceptera dynamiken i skeendet och att anpassning skall vara riktmärket. Det syns mig relevant att ställa frågan: Vad är det som skall anpassas till vad?

Begreppet urbanisering kan ges flera betydelser men egentligen är alla ganska vaga. I vid mening rör det sig om övergång till en ny livsform. Ett lands urbaniseringstakt är direkt avhängigt de flyttningsrörelser, som pågår mellan landsbygdsområden och koncentrerad tätortsbebyggelse. Och vi vet att flyttningarna hänger nära samman med organisatoriska skillnader mellan det rurala och

I sin senare fas leder urbaniseringsprocessen fram till två samhällstyper i mångt och mycket olikartade till karaktären.

det urbana näringslivet. Processen tar sig uttryck i flyttningsrörelser, som tunnar ut befolkningen på landsbygden och de mindre tätorterna och en motsvarande tillväxt inom de större samhällsbildningarna. I sin senare fas leder urbaniseringsprocessen fram till två samhällstyper i mångt och mycket olikartade till karaktären. Vi får å ena sidan det expansiva, framåtgående samhället, som bär mångfaldens signum. Och å den andra sidan får vi det stationära eller tillbakagående samhället. I utvecklingens förlängda regressiva fas finner vi den slocknade livsformen.

I stort kan vi säga att samhällsutvecklingen i vårt land under det senaste decenniet kommit att gynna vissa geografiska områden samtidigt som den missgynnat andra.

I väsentlig utsträckning har tillväxten koncentrerats till vissa få områden. Vi har fått en regional obalans i utvecklingen som lett fram till betydande skillnader mellan de expansiva områdena och nationen i övrigt i fråga om t ex sysselsättning, inkomst, materiell standard och kulturellt utbud.

Tillväxten inom de expansiva områdena kan vi beskriva som kumulativ process. När utvecklingen väl kommit i gång så är den i viss mån självgenererande. Expansionen skapar förutsättningar för fortsatt expansiv utveckling. Inom det stationära eller tillbakagående samhället är förhållandena de motsatta. Där uppstår baksugsverkningar. Med regressiviteten följer problemkomplexe staplade på varandra.

Glesbygdens problem

Någon allmänt vedertagen definition på begreppet glesbygd förfogar vi inte över. Glesbygdsforskningen vid Umeå Universitet ser glesbygd som ett "relativt begrepp och att till glesbygdsp Problemen hör samhällsproblem, som uppstår i områden, som befinner sig i, eller kan förväntas inträda i en kontraktionsprocess". De små tätorternas pro-

blem kan enligt den definitionen räknas in bland glesbygdsp Problemen.

En viktig del i glesbygdsp Problematiken ligger i förhållandet att den spridda bebyggelsen och de mindre orterna snabbt och genomgripande ändrar karaktär. Det rör sig om en fortskridande befolkningsminskning, en utglesning vars yttersta konsekvenser på sikt leder till bland annat ett decimerat inflytande på det samhälleliga planet, lägre levnadsstandard och försämrade socio-kulturella relationer.

Glesbygdens problem har ett direkt samband med näringslivets omvandling; med de areellt präglade näringarnas tillbakagång. Orsakerna står att finna i strukturförändringar inom näringslivet i form av rationalisering och mekanisering av landsbygdens traditionella basnäringar skogs- och jordbruk samt en betydande expansion inom tätortsnäringarna. För glesbygdens människor har denna utveckling inneburit arbetslöshet, undersysselsättning och flyttning till annan ort. Det är arbetsmarknadsskäl som i första hand orsakat och orsakar flyttningarna från glesbygden. Migranterna har till största delen varit unga människor i de produktiva åldrarna. Flyttningsrörelserna har däremot varit tröga när det gäller den äldre arbetskraften. Och mycket talar för att de "mindre rörliga" äldre befolkningsgrupperna i glesbygden också framledes kommer att öka. Äldre och handikappade människor har en klart uttalad tendens att bli trogen den invanda miljön. Under den senaste tiden har vi även fått uppleva att dessa grupper inte är gångbara inom det urbana näringslivet.

Obalansen på arbetsmarknaden inom glesbygden märks också på den stora andelen förtidspensionärer.

Den ökade koncentrationen av människor till de orter och landsdelar, som redan tidigare var tätbefolkade har frammanat regionala obalanser. Mycket talar för att de orter och regioner som är missgynnade i det ena avseendet är det även i

Det är arbetsmarknadsskäl som i första hand orsakat och orsakar flyttningarna från glesbygden.

Frågan är hur långt glesbygdskommunerna har möjlighet att följa med i utvecklingen att lämna människorna en tidsmässig service.

andra avseenden. Gunnar Myrdal har, bland annat i sin bok "Ekonomisk teori och underutvecklade regioner", visat att migrationen, särskilt den selektiva, kapitalrörelserna och handeln gynnar de snabbt tillväxande samhällena och missgynnar andra. När den unga, produktiva delen av befolkningen flyttar till andra orter där arbete står att få och när andelen pensionärer ökar försämras det ekonomiska underlaget för en aktiv kommunalpolitisk verksamhet. Glesbygdskommunerna uppvisar i regel en sned åldersfördelning, med en stor och ökande andel äldre människor medan antalet barn minskar.

Med glesbygdproblem avses i allmänhet de negativa konsekvenserna för den kvarboende befolkningen vilka främst tar sig uttryck i inskränkningar eller nedläggningar av kommersiella och samhällseliga serviceinstitutioner. Men glesbygdproblemen innefattar långt mer. I själva problematiken ligger glesbygdens möjligheter i morgondagens samhälle.

Med minskat befolkningsunderlag följer hög kostnad för service av olika slag. Den kvarboende befolkningens bördor ökar. Frågan är hur långt glesbygdskommunerna har möjlighet att följa med i utvecklingen att lämna människorna en tidsmässig service. Problemen är många, låt oss se litet närmare på några av dem.

Här har rätt ingående behandlats övergången från det rurala till de urbana näringslivet. För glesbygdens människor har denna omställning inneburit osäkerhet inom en rad områden. Arbetslöshet, undersysselsättning och flyttning har blivit kända begrepp. Bland de kvarboende är det många som inte har en tillfredsställande försörjning. Många saknar medlemskap i arbetslöshetskassa och det sk omställningsbidraget når endast en begränsad del av skaran arbetslösa. Vissa trösklar fungerar som avskiljare, de som kanske bäst behöver försäkringsskyddet blir ställda utanför. Många

människor inom glesbygden har aldrig haft sådana anställningar, som renderar till medlemskap i arbetslöshetskassa. Och ofta har arbetstillfällena varat endast kort tid, åtföljda av arbetslöshetsperioder, varför man inte är kvalificerad för ersättning genom omställningsbidraget.

Obalansen i den regionala utvecklingen har inte endast lett till skillnader i sysselsättningsgrad och arbetslöshet. Den har även medverkat till stora inkomstklyftor mellan de olika regionerna. De lägsta inkomsterna finner vi i glesbygden. Detta förhållande synes till viss del sammanhålla med skillnader i näringslivet och de lönelägen, som gäller för de olika verksamheterna. Generellt skulle detta innebära att vi har den lägsta välfärden i glesbygden.

Åldringslandskap?

Karaktistiskt för glesbygden är att andelen äldre människor är mycket hög. Den sociala omvårdnaden om åldringarna utgör en växande uppgift för hela landet, men har särskild tyngd inom glesbygdskommunerna. Åldringsvårdens uppgifter spänner över en rad områden; vård på ålderdomshem och sjukhem, social hemhjälp, bostadsförsörjning, terapi, tekniska hjälpmedel, religiösa och kulturella aktiviteter, olika former av öppen vård m m. En tidsenlig åldringsvård är flexibel, söker nya vägar för att täcka nya behov. Redan idag har glesbygdskommunerna stora svårigheter med att lämna åldringarna en tidsmässig social service. Inte sällan får serviceutbudet en traditionell form under hänvisning till bristande ekonomiska resurser. Det har ibland sagts att glesbygden framledes kommer att få prägeln av ett åldringslandskap. Att betrakta glesbygdssamhället som ett vegeterande bihang till storsamhället är ett defaitistiskt synsätt, som tyvärr gör sig påmint litet då och då. Ett sådant betraktelsesätt gagnar ingen. Att göra glesbygden till ett åldringslandskap där pensione-

Att betrakta glesbygdssamhället som ett vegeterande bihang till storsamhället är ett defaitistiskt synsätt — — —

ring innebär välfärd och trygghet är inte ens nöjaktigt. Det innebär egentligen att resurssvaga människor får sina redan låga anspråksnivåer konserverade eller sänkta.

Det som sagts om åldringsvården gäller även till stora delar de handikappade. Ett ensidigt näringsliv lägger ofta hinder för de handikappade att ernå goda försörjningsmöjligheter. Pensionering blir ofta lösningen på försörjningsfrågan. Med de resurser som idag står till buds är det svårt att bereda glesbygdens handikappade bra förhållanden.

Genom avfolkningen har underlaget för allmän och kommersiell service minskat. Affärer har lagts ner, post-telestationer samt busslinjer har dragits in, våghållningen, främst vintertid, upphört på vissa sträckor osv. Och denna negativa utveckling har nu i många glesbygdsområden gått så långt att viktiga servicefunktioner för den dagliga livsföringen kommit i fara eller upphört. Parallellt med utflyttningen har pågått och pågår fortfarande en centralisering av befolkningen i glesbygdskommunerna. Ofta måste de äldre människorna söka sig in till kommunernas tätorter därför att de yngre flyttat från byn eller viktiga servicefunktioner försämrats eller dragits in. När en tillfredsställande social och kommersiell service inte längre står till buds uppstår stora samhällsproblem. Det är givet att en stor grupp äldre människors flykt från de små och medelstora byarna in till glesbygdskommunernas tätorter vållar bekymmer. Med ålderdom följer ofta sjuklighet och de äldre som upplever sig övergivna grips inte sällan av panik. Man önskar komma i närhet av läkare, apotek, affärer och framförallt människor. Den gamla miljön som inte längre är funktionsduglig måste bytas ut mot en tryggare tillvaro. Att bereda alla dessa gamla människor goda bostäder inom tätorterna har hitintills varit en omöjlig uppgift.

Genom ökade kostnader för varudistributionen samt minskat kundunderlag har ett stort antal butiker lagts ner inom glesbygden. Följden har blivit att människorna i de mindre byarna fått vidkännas en klart försämrad service. Glesbygdsutredningen föreslår i sitt delbetänkande "Kommersiell service i glesbygder" bland annat, att man bör förbättra

hushållens tillgång till dagligvaror genom hemsändning efter order per telefon. Enligt utredningen bör kommunerna subventionera fraktkostnaderna ifråga. Och kommunernas kostnader skulle täckas genom statsbidrag enligt samma grunder som gäller för bidrag till social hemhjälp. Statsbidrag bör även, enligt utredningen, kunna lämnas till kommunernas kostnader för varuombud. Idag har glesbygdskommunerna stora svårigheter att klara sina konventionella uppgifter. Är det då realistiskt att förvänta sig att dessa kommuner med egna medel i någon större skala skall satsa på icke-konventionella uppgifter? På grund av svag ekonomi har ett antal glesbygdskommuner företagit drastiska nedskärningar i den sociala hemhjälpssyftesverksamheten, trots att andelen äldre ökar. Glesbygdsutredningen föreslår även att investeringsstöd bör utgå för finansiering av ny-, till- eller ombyggnad av affärslokaler eller motsvarande som behövs för viktiga serviceverksamheter eller för anskaffning av inventarier och utrustning.

Försämrade kommunikationer utgör idag en stor olägenhet för många glesbygdabor. Särskilt inom den äldre befolkningen är det många icke bilburna, som fått en försämrad trafikförsörjning. Glesbygdskommunerna bör upprätta lokala trafikförsörjningsplaner i vilka man så långt som möjligt samordnar olika transporter.

Glesbygden rymmer stora socialmedicinska problem. Ett odifferentierat näringsliv, dominerat av tyngre arbeten, är säkerligen en vägande faktor härvidlag. Det torde nog inte ligga någon större övedrift i påståndet att glesbygdens socialmedicinska problemkomplex i stort tillåts stelna i sina former. De socialmedicinska problemen i glesbygden är svåra att bearbeta. Dels är det ont om socialmedicinskt skolad personal, dels är rehabiliteringsmöjligheterna starkt begränsade.

Befolkningsutvecklingen speglas även inom glesbygdskommunernas skolväsende. Med de unga familjernas avflyttning har andelen barn och ungdom minskat kraftigt. Detta har i sin tur lett till indragningar av skolor ute i byarna. Avflyttningen vållar problem i fråga om såväl grundskolans högstadium som dess låg- och mellanstadier. Det är

angeläget att man bibehåller skolenheterna på grundskolans samtliga stadier så långt detta är möjligt så att inackordering av elever inte behöver förekomma i någon större omfattning. Det kan inte vara riktigt att barn under långa tider endast sporadiskt har kontakt med sina föräldrahem. Inrättande av glesbygdshögstadium är en möjlighet härvidlag. Vad det gäller förskolan så arbetar den med sina speciella problem i det fåtal glesbygdskommuner, som inrättat denna skolform. Det är nödvändigt att vi finner former för förskoleverksamheten som kan anpassas till glesbygdens förhållanden.

Även kulturdistributionen är ojämt fördelad i vårt land. De stora samhällsbildningarna förfogar över ett stort och variationsrikt kulturutbud. Inom glesbygden är de kulturella aktiviteterna mer blygsamma, på sina håll förekommer en kulturisolering. Inrättandet av kulturnämnder fortskrider och dessa nämnder kommer troligen att positivt påverka utvecklingen inom kommunernas kulturliv. Men glesbygdskommunernas svaga ekonomi kommer, om inte betydande statliga insatser sätts in, att verka återhållande. Det finns därtill en tendens att göra kulturpolitiken till något marginellt vid sidan om samhällsbyggandet i övrigt. Kulturnämnderna bör målmedvetet regionalisera kulturlivet jämsides med kulturutbudet från de centrala instanserna. Kulturnämnderna inom glesbygderna bör alltså ta vara på de lokala resurserna. Men för glesbygdskommunernas kulturliv i stort är statliga insatser en nödvändighet.

Den i vårt land ofta citerade engelske sociologen Richard A Titmus har formulerat innebörden av välfärd och levnadsnivå som "Individens förfogande över resurser i pengar, ägodelar, kunskaper, psykisk och fysisk energi, sociala relationer, säkerhet m m med vars hjälp individen kan kontrollera och medvetet styra sina livsvillkor". Det har sagts att ungefär hälften av vårt lands vuxna befolkning saknar resurser att styra sina liv och sitt samhälle. Inom glesbygden ryms idag stora kadrar

resurssvaga människor. Och fortsätter utvecklingen på den inslagna vägen är dessa grupper än större i morgondagens samhälle.

För ungefär 2,5 år sedan började glesbygdsutredningen sitt arbete. Enligt direktiven skall utredningen kartlägga glesbygdsproblemen och lägga fram förslag till långsiktiga lösningar. Utredningen bör, enligt direktiven, ses som ett led i strävandena att skapa jämlikhet i ekonomiskt och socialt avseende mellan människorna i de olika regionerna. Glesbygdsutredningen har lagt fram två delbetänkanden; det ena behandlar vissa utbildningsfrågor, det andra den kommersiella servicen i glesbygderna. Enligt uppgift avser utredningen att inom en nära tid lägga fram betänkanden om sjuk- och hälsovården samt socialservice. Inom glesbygden har man hoppats mycket av glesbygdsutredningen. Det har sagts att utredningen inte har till uppgift att komma med lösningar till byggandet av ett nytt samhälle. Men gäller inte frågan ytterst att söka vettiga former för ett bättre glesbygdssamhälle? Och måste inte det arbetet gå ut på formandet av ett nytt samhälle?

Sedan 1968 pågår försöksverksamhet med social service i glesbygd. Verksamheten finansieras till övervägande delen genom statliga bidrag. Denna försöksverksamhet har varit mycket värdefull för glesbygdskommunerna som härigenom fått möjlighet att etablera och pröva olika slag av social service. Genom vissa restriktioner i bidragsgivningen har dock verksamheten på sistone förlorat en del av försöksaspekten. Detta är att beklaga. Inom glesbygdskommunerna hyser man förhoppningar om att verksamheten återfår sin ursprungliga karaktär.

Walter Korpi har med sina värdefulla undersökningar om socialhjälp visat att en ojämn fördelning av resurser mellan olika skikt och grupper alstrar fattigdom mitt i välfärden. Måtte glesbygdens människor framledes förfoga över resurser som gör dem i stånd att styra sina liv ooh det samhälle i vilket de lever.